

יודנרט

(Judenrat); יודנרטים (Judenraete). 'מועצות יהודים' שקמו בפקודת הגרמנים בקהילות יהודיות בשטחי הכיבוש באירופה. לפי הוראת רינהרד הידריך מיום 21 בספטמבר 1939 ועל פי הצו שפירסם הנס פרנק, מושל הגנרלגוברנמן, מ-18 בנובמבר 1939, הוקמו הי' בשטחי פולין הכבושה, ועם כיבוש עוד ארצות בידי הגרמנים הוקמו גם בהן י'. בכמה מקרים היה לגוף הזה שם אחר, 'אלטסטנרט' (Altestenrat – 'מועצת זקנים'), וראש האלטסטנרט נקראה 'יודנאלטסטה' (Judenaelteste – 'זקן היהודים'). כך כונה הגוף הזה בגטו טרזינשטט, בווינה, בלודז', בלוקסמבורג, בפראג ובריגה. ביסודו של דבר לא היה הבדל רב בין י' לאלטסטנרט.

מבנה הי' לא היה אחיד: לרוב היה תחום הסמכות של י' רק יישוב אחד בלבד, אך היו י' שתחום סמכותם היה אזורי ואף ארצי. הערכת טיב פעולתם של הי' היא אחת הסוגיות המרכזיות השנויות במחלוקת באשר לחיי הציבור היהודי בשנות השואה: יש הרואים בי' מוסד שהחליש את כוחן הפנימי של הקהילות היהודיות, ויש המצביעים על תרומת המועצות לחיזוק עמידתו של הציבור היהודי במאבק על הקיום.

לפי הוראתו של היידריך לראשי האיינזצגרופן בפולין הוקמו בתוך מספר שבועות י', בכול קהילה וקהילה במרכז פולין ובמערבה. לפי הנחיותיו של היידריך היה על הי' לשאת במלוא האחריות למילוי מדיניות הגרמנים כלפי האוכלוסייה היהודית. הודגש גם שעל הי' להיות מורכבים 'ככול האפשר מאישים סמכותיים ומהרבנים...' בדרך זו כפו על קהילות יהודיות מסגרת לקבלת פקודות ותכתיבים ולאחריות למילואן.

הכנסתם של אישי ציבור חשובים לי' נועדה, כנראה, להבטיח מילוי מירבי של הגזירות ולהביא לידי הבאשת ריחה של המנהיגות היהודית בעיני הציבור. זו היתה מגמתם של הגרמנים בשלב ההוא.

הנס פרנק קבע, שבקהילות שמספר היהודים בהן הוא עד 10,000 יהיו בי' 12 חברים, ובקהילות גדולות יותר – עד 24 חברים. לפי הצו ההוא היו בני הקהילה צריכים לבחור את חברי הי', וחברי הי' היו צריכים לבחור מקרבם יושב ראש וסגן יושב ראש. את תהליך כינון הי' צריך היה לסיים לא יאוחר מ-31 בדצמבר 1939, ורשימת חברי המועצה היתה טעונה אישור של ראש המחוז (Kreishauptmann), ובערים – אישור של ראש העיר

(Stadthauptmann). בצו של פרנק דובר אמנם בבחירת הי' בידי בני הקהילה, אך הצורך לקבל את אישור השלטונות והאפשרות לשנות את הרכבו רוקנו את הבחירות מכול תוכן, ולמעשה לא התכוונו הגרמנים מעולם שהבחירות לבדן יקבעו את הרכב הי'. התערבותם של הגרמנים בקביעת הרכב הי' לא היתה מלאה ומוחלטת, ולפיכך השפיעו פעילי הציבור היהודי לא פעם על בחירת חברי הי'. במקרים מסויימים סירבו פעילים יהודים להצטרף לי' כי חשדו

בכוונות הגרמנים באשר למוסד זה, אך ברוב המקרים נכנסו מנהיגים מקומיים למועצות. בדרך כלל חייב הציבור היהודי את הצטרפותם של ראשי הקהילות למועצות היהודים, וזאת מתוך הערכה שדווקא במצב החמורה שנוצר יש צורך בנציגות מנוסה ואחראית כלפי השלטונות הגרמניים, שתוכל להתמודד עם הצפוי. וכך, באופן פרדוקסלי, מתוך שתי מגמות מנוגדות – האחת של הגרמנים והאחת של היהודים – נמשכה ב'י, בשלבים הראשונים לקיומם, רציפות בהרכב האישי במנהיגות המקומית גם במסגרת מועצות היהודים. יצוין עם זאת שכבר ל'י הראשונים נכנסו חברים חסרי ניסיון בפעילות ציבור.

מיד עם כינונם נתבעו ה'י למלא דרישות תכופות של הגרמנים: גיוס אנשים לעבודות כפייה, עריכת מיפקדים של האוכלוסייה היהודית, פינוי דירות ומסירתן לגרמנים, תשלום קנסות כופר והחרמת חפצי ערך. על פי רוב ניסו חברי ה'י לדחות את הגזירות המנהליות והכלכליות או לצמצמן, אך השימוש בשיטות ובאמצעים המסורתיים המקובלים בחיים יהודיים ציבוריים, כגון שתדלנות, שוחד וניצול קשרים אישיים, לא תאם את המציאות החדשה. ה'י ניסו לנצל את היריבות בין הזרועות השונות של הממשל הגרמני למען הקלת המצוקה, ובכלל זה יריבות חולפת, שלא היה בה כדי לשנות באופן ניכר את מצבם של היהודים.

יש להדגיש שה'י ראו במילוי דרישות הגרמנים חלק ממסכת המאמצים להגביר את חשיבותה החיונית של הקהילה בעיני הנאצים, והאמינו שבדרך זו ניתן יהיה להקטין את הפגיעות בה. מגמתם בהיענות לדרישות הגרמנים היתה להרוויח זמן, למנוע הפעלת עונשים קולקטיביים, ואולי אף להניע את הגרמנים לשקול מחדש את התועלת שהם יכולים להפיק מן היהודים כמאגר של כוח עבודה חיוני, ובינתיים – כך קיוו – תסתיים המלחמה במפלגה של גרמניה הנאצית. ואולם, רק כעבור זמן מה הועמדו השיטות וההערכות הללו של חברי ה'י במבחן, בעיקר בעת גירושי ההמונים בשנת 1942, כשהתברר יותר ויותר טיבה האמיתי של מדיניות הגרמנים.

אך חברי ה'י פעלו גם לסיפוק הצרכים הדחופים של הקהילה. עם פלישת הגרמנים לפולין, ואחרי כן גם למדינות אחרות, התמוטט כול המערך הכלכלי היהודי, שגם בלאו הכי, כבר לפני פרוץ המלחמה היה רעוע. המוני היהודים הופקרו לרעב. החברה היהודית ידעה תמיד קבוצות שנזקקו לעזרת הציבור, אך בשלטון הכיבוש של הגרמנים היה היקף הבעיות גדול בלי תקדים. המצב הכלכלי החמיר מחמת גזירות שהוטלו על הקהילה. רבבות יהודים נעקרו ממקומותיהם וה'י נאלצו למצוא קורת גג ופת לחם לפליטים.

הוצאת היהודים ממערכת השירותים הכללית חייבה הקמת שירותי בריאות והחזקתם של מוסדות ציבור, כגון מושבי זקנים, בתי יתומים וכן תחליפים חלקיים למוסדות חינוך. פעולת ה'י להתמודדות יומיומית על הקיום ינקה מן הניסון העשיר שהתנסו בו חברי המועצות בעבודתם הציבורית לפני המלחמה, הגם שהתנאים בשלטון הכיבוש הגרמני היו בלא כול

השואה. הפעילות ההיא להקלת מצוקתם של היהודים היתה אחת התשובות למדיניות הנאצים להרעיב את הקהילות ולשבור את כוח עמידתן.

ואולם, כבר בשלב הראשון הוא נתלו לפעילות הי' גם גילויים של פרוטקציוניזם, התעלמות מצרכי הקהילה, חלוקה בלתי צודקת של העול וניצול המעמד הציבורי למען אינטרסים אישיים. התופעות ההן עוררו התמרמרות וביקורת בקרב בני הקהילה.

עם כליאת היהודים בגטאות בשטח הכיבוש בפולין, ואחרי הפלישה לברית המועצות גם באזורים אחרים במזרח אירופה, הטילו הגרמנים על הי' עוד תפקידים: אחריות להעברת היהודים ממקומות מגוריהם הקודמים לתחום שהוקצה לגטו, מציאת מגורים לכול המועברים בתוך הגטו, שמירה על הסדר הציבורי בגטו ומניעת הברחות. חלק מן התפקידים ההם הוצאו לפועל באמצעות המשטרה היהודית. בתנאי הגטו החרפו הבעיות שהכבידו על היהודים כבר לפי הפרדתם מן האוכלוסייה הכללית. הרעב פגע בשכבות רחבות של הציבור. הי' היו אחראים לחלוקת המזון שסיפקו הגרמנים לכלואי הגטו, אך לרוב היה המזון כה מועט עד שלא יכול היה לאפשר קיום כלשהו. במספר ניכר של גטאות פיתחו הי' יוזמות להשגת מזון נוסף למזון שהקציבו הגרמנים. זאת על ידי רכישת מצרכים בשוק השחור בצד ה'ארי', או על ידי קבלת מזון תמורת מוצרים שיוצרו במפעלים בתוך הגטו. הי' גם אירגנו מסגרות לעזרה הדדית, ובכך תרמו במידת מה להקלת המצוקה.

עזרה עצמית. עקב הרעב, הצפיפות והעדר תנאי תברואה בסיסיים בגטאות, התפשטו מחלות והתפרצו מגיפות. הגרמנים הטילו על הי' את האחריות למניעת ההתפשטות המחלות המדבקות מעבר לגבולות הגטו, אך ראו בסיפוק את גידול התמותה בתוך הגטאות, כאחד האמצעים להגברת הפגיעה באוכלוסייה היהודית. כנגד זה הקימו הי' בתי חולים ומרפאות, והושיטו עזרה רפואית אחרת כדי לצמצם עד כמה שאפשר את ממדי המחלות והמגיפות. יש לציין שבגטאות רבים פעלו בתחום המאבק עם הרעב והמחלות כוחות ציבוריים שמחוץ לי', לרוב מסגרות ציבור בלתי רשמיות של ארגונים פוליטיים ותנועות נוער. בפולין היה ארגון בעל מעמד מוכר אצל הגרמנים, 'העזרה העצמית היהודית' (Zydowska Samopomoc – ZSS) Spoleczna (שעסק בהושטת סעד לנזקקים. לעיתים היה שיתוף פעולה בין הי' לארגונים ההם, אך היו גם גילויים של מתיחות ביניהם, כשרצו מועצות היהודים להבטיח לעצמן פיקוח על כול פעולות הסעד והבריאות בקרב היהודים.

מ-1940 הוטל על הי' עוד תפקיד: העמדת עובדי כפייה למחנות העבודה שתחילה הוקמו בשטח פולין הכבושה ואחר כך בשטחי כיבוש אחרים. התפקיד החדש היה שונה באופיו שינוי מהותי מהתפקידים שמילאו עד אז הי'. לא דובר ביציאה לעבודות כפייה בתחום היישוב או בקרבתו, בתנאים שבהם בסופו של יום עבודה חוזרים העובדים לקהילתם ולמשפחתם. שילוח למחנות העבודה גרם ניתוק מן הקהילה וכליאת המשולחים במקומות מרוחקים שהמשטר בהם היה קשר ביותר והפעיל קורבנות רבים.

מילוי הוראות או סירוב למלאן. על הי' היה להחליט אם להיענות לדרישות ההן. לרוב מילאו הי' את הדרישות לספק מכסות עובדים למחנות העבודה, והדבר גרם מתח בינם ובין הקהילה, משום שהיה צורך לחטוף את הצעירים המיועדים לשילוח למחנות העבודה. בשלבים הראשונים לשילוח למחנות העבודה ניסו הי' לשמור על הקשר עם יוצאי עירם הכלואים, וסיפקו להם מצרכי מזון, לבוש ותרופות, אך עם החמרת מדיניות הגרמנים נותק הקשר. במקרים מסויימים היו גילויים של סירוב מצד הי' לספק מכסות יהודים למחנות העבודה. כך למשל, לא הסכים יוסף פרנס, יושב ראש היודנרט בלבוב, לשלוח אנשים למחנה ינובסקה ושילם על כך בחייו.

ואולם, אפשרות התמרון בין סיפוק צרכי האוכלוסייה היהודית ובין היענות לדרישות הגרמנים הצטמצמה והלכה ככול שהתקרבה מדיניות הנאצים לשלב של השמדת המונים. חברי הי' ניצבו אז בפני השאלה היכן הגבול, כלומר, אימתי המשך הציות להוראות הגרמנים שוב אין בו כדי לתרום למאבק הקהילה על קיומה. בשאלה זו התנהלו ויכוחים מרים בתוך מועצות היהודים ומחוצה להן. ההכרעות שנפלו והתשובות שנתנו חברי הי' לא היו אחידות, לא מבחינת הזמן ולא מבחינת מהותן, והן בסיס להערכת דרכו של המוסד.

חקר דפוסי התנהגות של אנשי הי' מצביע על התפלגות לארבע עמדות עיקריות:

1. הסתייגות משיתוף פעולה עם הגרמנים, אפילו בתחום גזירות כלכליות חומריות;
2. נכונות ללכת עד קצה הגבול בענייני גזל הרכוש ולחץ חומרי, אך התנגדות מוחלטת לדרישה למסור בני אדם;
3. השלמה עם הפגיעות בחלקים של האוכלוסייה היהודית, מתוך הערכה שעל ידי כך ניתן להציל חלקים אחרים;
4. ציות מלא להוראות הגרמנים, מתוך התעלמות מכול שיקול ציבורי ומתוך שמירת האינטרסים האישיים של חברי הי'.